

דוגמא לפירוש חדש לתלמוד בבלי

בשנת תרע"ג הדפיס "החכם התלמודי" ר' שלום אלבעק (מהדיר ספר ראב"ן, המאירי על יבמות, ספר האשכול ועוד) דוגמא ממהדורה חדשה ומדויקת של התלמוד הבבלי שהוא התחיל להכין. הדוגמה כללה את שלושת הדפים הראשונים של מסכת ברכות – מתוך כלל המסכתא שהכין וערך לדפוס – עם חילופי נוסחאות מתוך כתבי-יד שונים, עם מראי מקומות, ופירוש חדש 'מרעי'. את הדוגמא שלח אלבעק לתלמידי חכמים רבים, כדי שהם יחוו את דעתם בדבר הצורה והתוכן של מהדורה חדשה זו, ונבקשה לשלוח אליו פירושים למקומות סתומים בתלמוד.

ראינו לנכון לחזור ולהדפיס את הדוגמא, כהמשך והשלמה למאמר 'על עריכת פירוש לתלמוד הבבלי' של הרב קפלן, הן כדי להתרשם מאופן הפירוש ומדרכו – שנמה יותר מדאי 'לפלפול המדעי', בניגוד לדרכו של הרב קפלן, וכפי שמרמז הרב קפלן במאמרו בהערה 19, והן בשל החידושים הרבים הכלולים בו. השמטנו כמה מן ההערות, ואת המדורים 'חילופי נוסחאות' ו'מראי מקומות'. את נוסח הגמ' הדפיס אלבעק ע"פ דפוס וויניציא עם פיסוק וקיטוע, והעתקונוהו גם אנו לנוחות הקריאה בפירוש.

המערכת

מודעה

תלמוד בבלי

הוצאה חדשה-מהדורה

כל פי טכא דמיס וייעיא בבית דניאל בוסטרינגר בעות ריפ-דפינ
עו דקומו טסראת של כנסתיה טונום מרא מקומות ופודוס חילי מדע
עיד ומסודר בעורה חכמים טוסים

שלום אלבעק

הוצאת חברת, שוחרי תורה

ורשה, תרע"ז

בסדר גורם בבית-הדפוס של ה' זעלבער, ורשה, בעדארטקא 26

מאימתי קורין את שמע בערבין, משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. עד סוף

לפי שכולם במשמע, כי אפילו הטהורים היה דרכן לטבול בכל יום עם חשיכה, לפני אכילת התרומה; כדמשמע מסתימת לשון ר' מאיר בברייתא דלקמן (ב, ב), ומסתימות לשונות עוד כמה תנאים, השנויים בתוספתא יומא פ"ד², ובירושלמי ביצה ב, ה³, ובירושלמי תחילת פסחים⁴; ואע"ג שמפי ההלכה, הנסמכת ביבמות (עד, ב) אקראי, לא שמענו אלא שהטמאים לא יאכלו בתרומה עד אחר טבילה והערב שמש, מ"מ נראה, שמזמן שעשו הכהנים את אכילת התרומה כעבודה בבית המקדש (ספרי פ' קרח, ופסחים עג, א) הנהיגו בה כל דיני העבודה, וכמו שקדשו את ידיהם קודם אכילתה (ספרי שם) כך טבלו את גופם קודם אכילתה, כקודם כניסה למקדש (יומא ל, א). ולפיכך הטבילו גם את התינוקות שבבית הספר (כתובות פת, א

מאימתי קורין כלומר מתי מתחיל זמן הקריאה. את שמע שנאמר בענינה (דברים ו, 1-2) והיו הדברים האלה וגר ושננתם לבניך ודברת בם, ושמזה יש ללמוד שמצותה בשינון ודבור בפה, שכל אחד ואחד חייב לקרותה, וכל קטן המתחיל לדבר מלמדך אותו לקרותה (סוכה מב, א); וכן בצבור היו כולם קורין אותה בפיהם (תענית כו, א ושם כת, א), או שהיו עונים בפיהם אחר הקורא (סוטה ל, ב), ולהכי קתני: קורין בלשון רבים¹; ולא כדלקמן (יא, א): בשחר מברך וכו' בלשון יחיד, דהתם מוציא השליח את הצבור. בערבין העת שאחר ביאת השמש נקרא ערב מפני שהיא עת החשך והערבוב, שלא יכיר אדם ולא יפריד בין דבר לדבר; והפכו שחר או בקר, שע"י האור, הוא עת ההכרה והבקור. שהכהנים סתמא קתני,

1. ואינו דומה להא דקתני קורין גבי מגילה (ב, א), דקאי על ריבוי הכפרים והעירות. וכן להא דקתני: קורין גבי תורה (שם כג, ב), דקאי על מספר הקראים בה.
2. דיל: ר' יוסי אומר כהנים טובלים — כיום הכפורים — כדרכן עם חשיכה כדי שיאכלו בתרומתן לערב. וקמ"ל רבותא, שאפילו הטבילה הזאת, שנהגו הכהנים לעשותה עם חשיכה, לפני אכילת התרומה, היא ג"כ מותרת כיום הכפורים.
3. היא מוכחת גם בתלמודנו (תענית יג, א), אך בנוסח קצר וסתום. אבל בירושלמי היא מפורשת, כזה הלשון: אי"ר חנניה סגן הכהנים כד"י הוא ביתו של אלקינו שיאבד עליז הכהנים טבילה אחת. ועל כרחנו זקוקים אנו לומר, שאין כונת ר"ח סגה"כ לטבילה מטומאה, שהרי עליה לא יתכן לשון אבוד, שהרי סוף סוף הוא משלימה לאור תשעה באב, וכל כונתו אינה אלא לטבילה הזאת שאינה של חובה, והא קמ"ל שראוי לכהנים לחדול ממנה פעם אחת בשנה, בתשעה באב, לעשות כזה זכר לחורבן בית אלקינו. וכן הבין הדרשן שבפסיקתא רבתי ר"פ כ"ט, שפתח: ילמדנו רבינו, הכהנים מהו שיהא מותר להם לטבול לתרומתם בתשעה באב, אי"ר חנניה סגן הכהנים כד"י בית אלקינו לאבד עליז טבילה אחת, ואין צורך לומר, שאנו צריכים להיות נזכרים תורכן הבית. ולפי דרכינו נבין מה דסיים שם בירושלמי: ודש ר' לוי כהדא דר"ח סגה"כ, כלומר שר' לוי — הדרשן בעל אגדה הידוע — פתח את דרשתו לתשעה באב, במאמר זה של ר"ח סגה"כ, ע"ד הסגנון שבפסיקתא רבתי. וזהו לא כמו שהעתיקו התוס' בכיצה (יז, ב) ובנדה (סת, א) תודה ר' לוי וכו'; וע"ז זה יצאו מדרך הפשוט, להבין בכונתו, שכל הטמאים לא יטבלו בת"ב.
4. דיל: תני ר' גמליאל בר אינוניא קומי ר' מגא, נדה שהיא מפסקת כל שבעה חופפת וסורקת, כהנת שהיא טובלת בכל יום, אינה חופפת ואינה סורקת. ור"ל שהטבילה היומית לאכילת תרומה, אינה צריכה חפיפה וסריקה, וזה דלא כמו שהבינה התוס' בחולין (י, א).

האשמורת הראשונה דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים עד חצות. רבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר. מעשה ובאו בניו מבית המשתה, אמרו לו לא קרינו את שמע, אמר להם אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות. ולא זו בלבד אמרו, אלא כל מה שאמרו חכמים עד חצות, מצוותו עד שיעלה עמוד השחר. הקטר חלבים ואיברים

משמע להו, דבכלל בשכבך יש גם זמן השכיבה עצמה, שהוא כל הלילה עד הבקר, אבל כדי להרחיק את האדם מן הפשיעה אומרים שזמן הקריאה הוא רק עד חצות הלילה. רבן גמליאל לא סבירא ליה לקצר את הזמן של קריאת שמע, ולכן אומר שזמן הקריאה הוא עד שיעלה עמוד השחר שהיא הארת פני המזרח. ואולם לתנא דאבות דר"נ (ספ"ב) דמתני: עד קרות הגבר שהוא זמן מה קודם עלות השחר (תענית יב, א), לדידיה גם ר"ג עביד סייג בק"ש, רק קצר. חייבים הנוסח הקדמוני הוא מותרים כככ"פ, ונוסח חייבים נקבע ע"פ דברי רש"י לקמן (ט, א); אבל נראה שר"ג השיב לבניו, באותו לשון ששאלוהו: אם מותר, והשיב להם: מותר, כי ממילא מוכן, דאחר שמותרים, שוב הם חייבים. הקטר וכו' כך שנו את הבבא הזאת בבבל. אבל במערבא הו' מתנו לה בהוספת דברים, ובשלשה נוסחאות: א) נוסחת המכילתא פ' בא (פ"ז): אכילת פסחים ואכילת זבחים והקטר וכו'. והנה בתלמודינו (לקמן ט, א) שפידשו טעם דלא קתני אכילת פסחים, ולא הזכירו הא דאכילת זבחים כלל, נראה לפי שהוא כמשנה שאינה צריכה, שהרי קתני מיד: כל הנאכלים ליום אחד.

ושם כו, א)⁵. וכמו שמיום שחרב המקדש, נהגו הכהנים סלסול בעצמן, שלא מסרו את הטהרות לכל אדם (בכורות ל, ב), כך לא מסרו את התרומה לכל בני ביתם, לאכול אותה בכל עת שירצו, רק שמרוה במקום מוצנע (תרומות פ"ח מ"ח, ובכורות לד, א); וכדי להשמר מכל חשש טומאה, שמא פלטו הנשים, או ראו העבדים, או נגעו הקטנים, במשך היום, קבעו את זמן אכילתה רק בערב, מיד אחר ביאת השמש, ואת הטבילה שלפניה הסמיכו לביאת השמש כל מה דאפשר, מחשש מקרה שבינתים, בהקיץ או בשינה (נדה יג, ב); ולפיכך היתה שעת כניסתם לאכול בתרומה, דבר הגלוי וניכר⁶. עד סוף הרי זה לשון קצר, וכלומר עד מתי זמן קריאתה, עד וכו'. האשמורת הראשונה הוא החלק הראשון מהלילה, הנקבע עבור השומרים; שהיה דרכם לשמור זמן קצוב מהלילה, והולכים לישון, ובאים אחרים במקומם, ושומרים זמן קצוב, ובאים עוד אחרים תחתיהם, כמנהג אנשי החיל גם בימינו; וזמן עמידת משמר אחד נקרא בלשון המקרא אשמורת. ר' אליעזר משמע ליה בשכבך כל זמן ההכנה אל השכיבה, ואין דרכם של בני אדם לאחר את שכיבתם יותר מכן. וחכמים

5. ר"ע תוס' חולין פו, א וסוכה מב, א.

6. נכל הפירוש הזה לא הכרחי. אפשר להסביר בפשטות שהכהנים שהיו טמאים – ורבים היו, שהרי כל מי שלא מקפיד על טהרתו מסתמא נטמא במשך היום, והיו רוצים לאכול פת תרומה שהיא זולה הדבה יותר, היו הולכים ערדים לטבול ולאכול לערב, ולכן היה דבר הגלוי וניכר לכל. ק.

מצותן עד שיעלה עמוד השחר, וכל הנאכלין ליום אחד מצותן עד שיעלה עמוד השחר. אם כן למה אמרו חכמים עד חצות, כדי להרחיק אדם מן העבירה.

גמ' תנא היכא קאי דקתני מאימתי. ותו, מאי שנא דתני בערבית ברישא, לתני דשחרית ברישא. תנא אקרא קאי דכתיב בְּשֶׁכֶּבֶד וּבְקוֹמָךְ, והכי קתני זמן קריאת

בפירוש במקום אחר במשנה, שעשו בהם הרחקה עד חצות — שנראה משום שמעולם לא הוצרכו לכך, כדקאמר ר' שמעון (פסחים סח, ב): שלא היו ממתנינים להם, אפילו עד שתחשך — מ"מ מכללא איתמר, מהא דתנן (זבחים צו, א): איברים שפקעו מע"ג המזבח קודם חצות יחזיר וכו', וכפי הרמב"ם שם. ולא עוד אלא שהתנא דתוספתא פ"ב דמגילה דקתני עלה דתנן התם, כל הלילה כשר להקטר חלבים ואיברים: אבל אין חייבים עליהם משום נותר, ואין מחשבה פוסלת בהם משום פגול, עד שיעלה עמוד השחר; משמע בבירור דהוה מסיים שם במשנה: א"כ למה אמרו חכמים עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה, וכדקתני להו יחד בספרא פ' צו; וכן מוכח מנוסח המשנה של ארץ ישראל, דמחית להקטר חלבים ואיברים בחדתא מחתא עם אכילת פסחים וזבחים. מן העבירה במכילתא מסיים בה: ולעשות סייג לתורה, לקיים דברי אנשי כנה"ג שהיו אומרים (אבות פ"א) ועשו סייג לתורה.

תנא היכא קאי דקתני מאימתי מהיכא קא סליק דתנא ביה דקריאת שמע יש לה זמן קבוע, ששואל כאן על התחלתו. לתני דשחרית ברישא כסדר עבודת היום, המתחיל בשחרית.

(ב) נוסחת הירושלמי: הקטר חלבים ואיברים ואכילת פסחים מצותן וכו'. אבל מסיק שם בשם ר' חונה, לית כאן אכילת פסחים; כלומר דלא גרסי לה. ואף שלא העתיק הא דאכילת זבחים, מ"מ מדקמפרש שם על כל הנאכלים ליום אחד: קדשים קלים, הרי משמע דמתני ברישא: אכילת זבחים, דמוקים לה בקדשי קדשים. אבל לא מתחוור להוציא את השם זבחים מפשוטו, הכולל במשמעותו גם קדשים קלים; כלשון המשנה (פסחים קטז, ב): ונאכל שם מן הפסחים ומן הזבחים, וכן (כריתות כה, א): חטאת העוף מכשרת את האשה לאכול בזבחים, ועוד. ג) נוסחת כמה משניות א"י⁷, שכתוב בהם: הקטר חלבים ואיברים ואכילת קדשים מצותן וכו'. ואפשר שכן היה לפני הירושלמי. ונראה לפרש נוסח המכילתא, דאכילת זבחים כל הקרבנות במשמע, אלא דאיך כל הנאכלים ליום אחד, פירושא הוא, לאפוקי את הנאכלים לשני ימים, שבהם לא מצאו צורך לעשות הרחקה עד חצות יום השני, לפי ששקיעת החמה, הוא דבר הניכר⁸. א"כ למה אמרו חכמים באכילת קדשים, בכמה משניות דפרק איזהו מקומן. וכן בהקטר חלבים ואיברים, אף דלא איתמר בהם

7. מובא בס' מלאכת שלמה.

8. ע' תוסי' זבחים נו, ב' ורשי' פסחים ד, ב' ד"ה דכ"ע.

שמע דשכיבה אימת, משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן. ואי בעית אימא יליף מברייתו של עולם, דכתיב וַיְהִי עֶרְבַּ וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד. אי הכי, סיפא דקתני בשחר מברך שתים לפנייה ואחת לאחריה, בערב מברך שתים לפנייה ושתים לאחריה, לתני ערבית ברישא. תנא פתח בערבית והדר תני בשחרית, עד דקאי בשחרית פריש מילי דשחרית, והדר פריש מילי דערבית.

אמר מר משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומה. מכדי כהנים אימת קא אכלי תרומה משעת צאת הכוכבים, לתני משעת צאת הכוכבים. מלתא אנב אורחיה קמשמע לן, כהנים אימת קא אכלי בתרומה משעת צאת הכוכבים, והא קמשמע לן דכפרה לא

אהא דאמר בירושלמי ר"ה (א, א): אין למדים מברייתו של עולם; לפי שאפשר לפרש, דהתם לא איתמר בזה כללא, אלא כלומר דמהאי קרא ליכא למשמע מידי¹¹.

מכדי וכו' הגירסא שבספרינו היא מגומגמת, דמעיקרא קאמר: מכדי וכו' דמשמע דפשיטא ליה דכהני אכלי בצאת הכוכבים, והדר קאמר: דאנב אורחיה קמ"ל הכי, דמשמע דאי לאו הכי לא הוה פשיטא לן. ואע"פ שאפשר לישבה, מ"מ נראה דעיקר הגירסא היא כבכ"פ: מאי איריא דתני משעה... לתני משעת... וסגנון הזה הוא מצוי בתלמוד למרבה; וה"נ מצינו בקידושין (סט, א) דמקשה: מאי איריא וכו' ומשני: מלתא אנב אורחא קמ"ל. מלתא אנב אורחיא קמשמע לן כי כך הוא דרכו של התנא במשניות¹² ובברייתות¹³ להשמיענו אנב אורחא מלתא אחרינא; ואפילו הוא כבר נשנה

דכתיב בשכבך ובקומך שבא הכתוב ללמד שנתנה תורה קבע לקריאתה? ואע"פ שמן סגנונו הנאמר בלשון יחיד, אפשר היה לומר, דכל חד וחד¹⁰ כד שכיב וקאים קרא אותה, הרי באה הקבלה (ספרי פ' ואתחנן) ופירשה, שדברה תורה כלשון בני אדם, וכונת המקרא לשני זמנים קבועים, זמן שכיבה וזמן קימה, או בזמן שבני אדם שוכבים, ובזמן שבני אדם קמים. ואם מצינו הרבה פעמים במקרא, שזמן שכיבה היא אחר ביאת השמש, כמו שנאמר (בראשית כח, יא) כי בא השמש וגר וישכב, ונאמר (שמות כב, כה) עד בו השמש תשיבנו לו וגר במה ישכב; אבל עדיין אין אנו יודעים זמנה בצמצום, סמוך לשקיעת החמה מיד או מפלג ממנה, וזהו שבא התנא לפרשו. ואיבעית אימא עוד תירוץ למאי דתנא ערבין ברישא. יליף מברייתו של עולם, נראה דהא לא פליג

9. תוספתא ברכות רפ"ג ע"ש.

10. ע' פסחים ה, א

11. ע' תוס' ר"ה ג, א ד"ה שני ובריטב"א שם.

12. עירובין קד, א; ביצה מ, א; קדושין סט, א; כ"ב צת, ב; סנהדרין כח, א; זבחים יט, א; חולין פג, א; ערכין יד, א; נדה י, א.

13. ר"ה טו, א; סוכה כא, ב ושם מא, ב; ב"ק ב, ב; ב"מ נב, א; חולין פב, א.

מעכבא. כרתניא ובא השמש וטהר, ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה, ואין כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה. וממאי דהאי ובא השמש ביאת השמש, והאי וטהר טהר יומא, [ב, ב] דילמא ביאת אורו הוא, ומאי וטהר טהר גברא. אמר רבה בר רב שילא אם כן לימא קרא ויטהר, מאי וטהר טהר יומא. כדאמרי אינשי, איערב שמשא

ששקע השמש לגמרי, וטהר מן הרקיע ונראו הכוכבים. ומצינו טהור בלשון עבר ובטל, כמו: טהור מלקדש בו מי חטאת (שבת צה, ב) וכפי רש"י שם. יומא בלשון בבלי הוא כנוי אל השמש, כמו חירגא דיומא (יומא כ, ב ונדריס ח, ב) ולוקמי להדי יומא (שבת קנד, א וחולין ס, א), ועוד. [ב, ב] דילמא ביאת אורו הוא שמיד כששקע זריחתו של השמש, ואין נראה עוד בעולם, הוי לילה. טהר גברא שמלת וטהר חוזר על הכהן, וכלומר שכתחילת השקיעה מיד הוא טהור לאכול בתרומה. — הכי פירושא של הנוסח שבספרי דפוס, וכת"י, ושל הראשונים שגרו בארצות צרפת ואשכנז, ושל ס' הילקוט. אבל בספרי גאוני בבבלי¹⁶ וקירואן¹⁷ וספרד¹⁸, כתוב ברישא: אורו, ובסיפא: שמשו. והיא מחוורת יותר. כי הלשון ביאת אורו משמע טפי גמר השקיעה, מביאת השמש. ויטהר כי גם בקרא דלעיל מיניה (ויקרא כב, ד) כתיב: לא יאכל עד אשר יטהר. כדאמרי אינשי כשרוצים לומר¹⁹ שפנה היום ואתא לילה. —

גם במקום אחר¹⁴. בהנים סתמא, דמשמע כל הבהנים, ואפילו מחוסרי כפרה במשמע. ואין כפרתו מעכבתו בספרא פ' אמור מתני בה: ואין רחיצת גופו מעכבתו, וכל כי האי אין לתלות בטעות סופר¹⁵. ונראה לומר דתרי תנאי נינהו בנוסח הברייתא. והאי דספרא, אדהתם לעיל קאי, אהא דתני: עד אשר יטהר, יכול עד שיבוא במים, ת"ל ובא השמש וטהר, מה טהרה האמורה למטה ביאת שמש, אף כאן ביאת שמש. וזהו דאתא כאן לפרושי ולדיוקי מקרא, דבביאת השמש תלוי הטהרה, ולא ברחיצת גופו. ולא סבירא ליה דיוקא דתנא דהכא, לפי דפשטיה דקרא ובא השמש וטהר, מיירי בטמא דלאו בר כפרה; והכי מוקים ליה התלמוד ביבמות (עה, א). וכן מאריך שם התלמוד להוכיח מקרא, דכפרה לא מעכבה, ולא מייתי לברייתא דהכא.

וממאי וכו' כלומר ואכתי מגלן דכהנים לא אכלי עד צאת הכוכבים; מאחר דקרא וברייתא ביאת השמש סתמא קאמרי, מגלן שהכונה הוא

14. ע' תוס' כאן. ושבת צ, ב ושם צט, א ופסחים צט, א, ב ויבמות פד, א וכתובות מת, ב וגיטין לד, ב חכמים כח, א ומנחות צג, א ומעילה ה, ב.

15. ואף שבילקוט ובלקח טוב העתיק בלשון הספרא כפרתו, אין ספק שעשו זאת מדעתם, ע"פ התלמוד כאן.

16. מובאים בס' המאור, וחי רשב"א, וכ"ה גי' רב האי המובא בחי' רשב"א ובתוס' הרא"ש ד"ה ר' חנינא.

17. רב ניסים כס' המפתח, תרב חננאל] בערוך ע' אר א.

18. ספר השורשים לר"י ך גנאח שרש טהר.

ואדכי יומא. במערבא הא דרבה בר רב שילא לא שמיע להו, ובעו לה מיביעא, האי ובא השמש ביאת שמשו הוא, ומאי וטהר טהר יומא, או דילמא ביאת אורו הוא, ומאי וטהר טהר גברא. והדר פשטו לה מברייתא, מדקתני בברייתא סימן לדבר צאת הכוכבים שמע מינה ביאת שמשו הוא, ומאי וטהר טהר יומא.

אמר מר משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן. ורמינהו, מאימתי קורין את שמע בערבין, משהעני נכנס לאכול פתו במלח, עד שעה שעומד ליפטר מתוך סעודתו. סיפא ודאי פליגא אמתניתין, רישא מי לימא פליגא אמתניתין. לא, עני וכהן חד שעורא הוא. ורמינהו, מאימתי מתחילין לקרות קרית שמע בערבית משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן בערבי שבתות, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן, סימן לדבר צאת הכוכבים, ואע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר, שנאמר

יומא. ולפי דרכנו למדנו, שגם בני מערבא קאו על הברייתא דובא השמש.

משהעני וכו' בברייתא דלהלן מתני לה בדר חנינא ושם יתבאר. שעומד ליפטר רבנו חננאל גורס²¹: שעומד לישון, והוא כבלי"פ. בערבי שבתות כ"ה בתוספתא. אבל יש ספרי תוספתא כת"י דגרסי: בלילי שבתות, וכן מתני לה בירושלמי בשם ר' חייא, ושם מבואר שדרך בני"א לאכול פתן בלילי שבתות הוא כשעה ושתיים בלילה, ורק בני הכפרים הקטנים דרכן למהר לביתם עם צאת הכוכבים, מפני יציאת החיות. זכאין הוא נרדף עם טהורים כמו (משלי כ, ט) זכיתי לבי, טהרתי מחטאתי. סימן לדבר גי' כ"מ: עד צאת הכוכבים היא נכונה, והכונה הוא אל הקרא דנחמיה. וכך דרכם של חז"ל ליתן סימנים מקראי, כמו לקמן (נא, א) ובתענית (יד, א) ועוד. זכר לדבר הוא באור אל הסימן לדבר, כי כל הלכה שאין לה עיקר ורמוז בכתוב, הסמיכו חכמים לה איזה מקרא שיהיה

וחז"ל רגילים לפרש את המקראות ע"י פתגמי ההמון. ומצינו דוגמתו גם בברייתא (ב"ק מא, א): ובעל השור נקי וכו' כאדם שאומר לחבירו יצא איש פלוני נקי מנכסיו. לא שמיע להו כלומר לא סבירא להו להוציא מלת וטהר ממשמעותו, שבכל מקום, על האיש המטהר. האי ובא וכו', גם כאן נתהפכה הגירסא, והספרדי ר' יונה ך גנאה בשרש טהר מעתיק כזה: ודעת רבותינו בפרוש ובא השמש וטהר, הוא שיבוא השמש, ויהיה האויר נקי מאורה ויראו הכוכבים, וגם אמרם במערבא בעו לה מיביעא ובא השמש וטהר ביאת השמש מעכבתו²⁰ ומאי וטהר וטהר גברא, או דילמא ביאת אורו מעכבתו ומאי וטהר וטהר יומא ושמו ראיה על תשובת השאלה הזאת כמו שנאמר בברייתא וחכמים אומרים משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן וסימן לדבר צאת הכוכבים. ואמרו בתשובתה, ש"מ ביאת אורו מעכבתו ומאי וטהר וטהר

19. ע' דוגמתו יומא טו, א ושם נט, א.

20. מילת מעכבתו נמצאה גם בערוך ע' אר א.

21. מובא בתוס' הרא"ש.

וְאֵנְחֵנוּ עוֹשִׂים בְּמִלְאָכָה וְהַצִּים מְחֻזְקִים בְּרַמְחִים מְעֵלוֹת הַשֶּׁחַר עַד צֵאת הַכִּכְבִּים. ואומר והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה. מאי ואומר, וכי תימא מכי ערבא שמשא ליליא הוא, ואינהו דמחשכי ומקדמי, תא שמע והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה. קא סלקא דעתך דעני ובני אדם חד שעורא הוא, ואי אמרת עני וכהן חד שעורא הוא, חכמים היינו רבי מאיר. אלא שמע מינה עני שעורא לחוד וכהן שעורא לחוד. לא, עני וכהן חד שעורא הוא, ועני ובני אדם לאו חד שעורא הוא. ועני וכהן חד שעורא הוא, ורמינהו, מאימתי מתחילין לקרות שמע בערבין, משעה שקדש היום בערבי שבתות, דברי רבי אליעזר. ורבי יהושע אומר משעה שהכהנים מטהורים לאכול בתרומתן. ר' מאיר אומר משעה שהכהנים טובלין לאכול בתרומתן. אמר ליה ר' יהודה והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים. ר' חנינא אומר משעה שעני נכנס לאכול פתו במלח. ר' אחאי ואמרי לה ר' אחא אומר משעה שרוב בני אדם נכנסין להסב. ואי אמרת עני וכהן חד

בבית הכנסת, והחכם דורש. שקדש היום כלומר שעה שהוא ראוי לקדש, שהוא זמן שמוסיפין מן החול אל הקדש, מתחילת שקיעת החמה. ונראה טעמיה דר"א דכי היכי דלענין קדושת שבת הוי כלילה, לענין ק"ש נמי קרינן ביה בשכבך. מטהורים שנעשים טהורים, זה בגמר שקיעה בצאת הכוכבים. טובלין פירשתיו במשנה, שזה היה עם חשיכה; דהיינו בין הזמן של ר"א לר' יהושע. והא שנסדרו דברי ר' יהושע קודם, הוא לפי שהוא קשיש מר מאיר. ר' חנינא נראה דעיקר הגירסא היא חנניה, וכן גרס רב האי בפירושו (המובא ברשב"א), והוא בן אחי ר' יהושע ומשכו היה בכבל, ונזכר בברייתות בכמה מקומות בשם: חנניה, סתם. שהעני המשתכר אצל אחרים ופוסק ממלאכתו בצאת הכוכבים, והולך לביתו. ר' אחאי אפשר דעיקר הגירסא היא ר' אחי, כמו בכ"פ. ובסגנון כזה נזכר בברייתא גם בקידושין (כב, ב) ובכ"ב (עה, ב), והחילוף בין ר' אחי לר' אחא ור' אחאי הוא מצוי

לסימן ולזכר. וכן הוא הכונה בכל מקום שנמצא לשון: אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר. וגם כאן עשו סימן וזכר לזמן צאת הכוכבים גבי אכילת תרומה וק"ש. ואינהו משום נחיצות חריזות המלאכה. דמחשכי ומקדמי עיקר הסדר הוא כמו בכ"י: דמקדמי ומחשכי. וכ"ה במגילה (כ, ב) וכ"ה הסדר בקרא דנחמיה, וכן במשנה (ב"מ פג, א) השוכר את הפועלים ואמר להם להשכים ולהעריב, וכן שם בגמרא: דמקדמיתו ומחשיכתו, וכ"ה עוד בכ"מ. אבל גי' כ"מ: "ומשום בנין בית המקדש", אף שכנראה היתה גם לפני התוס' (ב"מ פג, ב ד"ה פועל), היא תמוהה, לפי דקרא דנחמיה לא מיירי מבנין בית המקדש, רק מבנין חומת ירושלים. ואילו בבנין בית המקדש, בודאי לא הוו עסקי כלילה, כדגמרי' בשבועות (טו, ב) מקרא. חד שיעורא הוא לפי שסעודותיהם של בניא בע"ש הן מוכנות מבעוד יום, וכן פתו של העני אין צריך הכנה. לאו חד שיעורא כי בניא בערבי שבתות מאחרין יותר, לפי שמתפללין

שעורא הוא, ר' חנינא היינו ר' יהושע. אלא לאו שמע מינה שעורא דעני לחוד ושעורא דכהן לחוד. שמע מינה. הי מינייהו מאוחר. מסתברא דעני מאוחר, דאי אמרת עני מוקדם, ר' חנינא היינו ר' אליעזר, אלא לאו שמע מינה דעני מאוחר. שמע מינה. אמר מר אמר ליה ר' יהודה והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים, שפיר קאמר ליה ר' יהודה לרבי מאיר. ורבי מאיר, הכי קאמר ליה, מי סברת דאנא אבין השמשות דידך קאמינא, אנא אבין השמשות דר' יוסי קא מינא, דאמר ר' יוסי בין השמשות כהרף עין זה נכנס וזה יוצא ואי אפשר לעמוד עליו. [ג, א] קשיא דרבי מאיר אדרבי מאיר. תרי תנאי אליבא דרבי מאיר. קשיא דר' אליעזר אדר' אליעזר. תרי תנאי אליבא דר' אליעזר. לישנא אחריןא, רישא לאו רבי אליעזר היא.

עד סוף האשמורת. מאי קסבר רבי אליעזר, אי קסבר שלש משמרות הוי הלילה, לימא עד ארבע שעות, ואי קסבר ארבע משמרות הוי הלילה, לימא עד שלש שעות. לעולם

אי קסבר שלש משמרות דפליגי בהא מלתא רבי ור' נתן, לקמן (ג, ב). ושם יתבאר. לימא עד ארבע שעות הנוסח הקדמוני והאמיתי הוא כבכ"י: עד שלישית הלילה, לפי שבימי המשנה והתלמוד עוד לא השתמשו בכלים המחלקים את עת הלילה לשעות מצומצמות, ואם חלקו את היום לשעות²⁴ — כדתנן לקמן (ט, ב) עד שלש שעות, וכן (עדויות רפ"ו): תמיד של שחר שקרב בארבע שעות, ועוד כאלה; — ידעו זאת ע"י נטיית צל מעלות השמש (מ"ב כ, י; ישעי' לח, ח). אבל חלוקת עת הלילה, — שלא היתה נצרכת להם, רק עבור השומרים והעבדים הנעורים בלילה — קבעו ע"פ סימנים מטבעי בעלי חיים ידועים, כמו נעירת החמור, צעקת הכלב, קריאת התרנגול, ויניקת התינוק. ובחלוקת כאלה השתמשו כל העמים הקדמונים²⁵, אלא שיש

מאד. חזו הוא „ואמרי לה“, שאינו מלשון הברייתא אלא הוספה תלמודית. הי מינייהו מאוחר דעני או דכהן. היינו רבי אליעזר הרב המאירי הביא יש גורסים: היינו ר' מאיר, והיא ג"י יפה, שזמנו של ר"מ היא ג"כ מוקדם לזמן ר' יהושע. אבין השמשות דידך דהיינו הכסיף התחתון ולא העליון כדתניא בשבת (לד, ב) ושם מבואר. [ג, א] קשיא דר"מ דקאמר בחדא ברייתא משעה שבנ"א נכנסין וכו'. אדר"מ דבאיך ברייתא דקאמר משעה שהכהנים טובלין. תרי תנאי בנוסח לשון ר' מאיר, חד שמיע ליה משמיה דר"מ הכי, ואיך שמיע ליה הכי. ומצאנו כזאת הרכה²². ואמנם הכא איכא למימר²³, דר"מ גופיה הדר ביה מהא דטובלין, משום קשיית ר' יהודה. דר"א דברייתא. אדר"א דמתניתין. רישא דמתניתין. לאו ר"א היא רק סתמא היא.

22. עיי' הערה 19.

23. עי' מ"ש ר"א שחארץ כפי' התוספתא שלו תולח ברכות.

24. עי' סנהדרין לח, ב ועי' ג, ב שתיים עשרה שעות הוי היום, א ועי' עוד סנהדרין צו, א ונודים מ, א ולקמן דף ז, א ושם יתבאר.

25. כידוע אצל כותבי דברי הימים.

קסבר שלש משמרות הוי הלילה, והא קמשמע לן, איכא משמרות ברקיעא ואיכא משמרות בארעא. דתניא רבי אליעזר אומר שלש משמרות הוי הלילה, ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי, שנאמר ה' מְרוֹם יִשָּׁאג וּמִמְעוֹן קָדְשׁוֹ יִתֵּן קוֹלוֹ שְׂאֵג יִשָּׁאג על גְּוָהוּ. וסימן לדבר, משמרה ראשונה חמור נוער, שנייה כלבים צועקים, שלישית תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה. מאי קא חשיב ר' אליעזר, אי תחלת משמרות קא חשיב, תחלת משמרה ראשונה סימנא למה לי, אורתא הוא. אי סוף משמרות קא חשיב, סוף משמרה אחרונה למה לי סימנא, יממא הוא. אלא חשיב סוף משמרה ראשונה, ותחלת משמרה אחרונה, ואמצעית דאמצעיתא. ואיבעית אימא כלהו סוף משמרות קא חשיב, וכי תימא אחרונה לא צריך, ולמאי נפקא מינה, למקרי

בלילה לראש אשמורות, ורבנו יהודה בר ברזילי מוסיף לבאר: דשלש שאגות הללו הם כנגד השלשה פרקים של תרומת דשן המזבח, השנויים ביומא (כ, א), שבהם התחיל סדר עבודת היום: של רגלים באשמורת הראשונה, ושל יוהכ"פ בחצות, ושל כל יום בקרות הגבר. ויש סיוע לזה, מהא דקאמר בסמוך: כי קא חשיב סוף משמרה ראשונה, ואמצעית דאמצעיתא, ותחלת משמרה אחרונה, שהן מכוונות להני שלש עונות²⁷. וסימן לדבר להכיר את חלוקת המשמרות. נוער צוהל; ובמק (ירמיה נא, ח) הוא כנוי לנהמת גורי אריות, ור"י ח גנאח בשרש נער האריך לבאר, שהוא מושאל לשאגה בכלל. ושמענין הזה הוא מ"ש (זכריה ב, ז): נעור ממעון קדשו. אורתא בלשון בבלי או פרסי הוא כנוי, ע"ד סגי נהור²⁸, לתחלת חשכת הלילה; וכן נקרא אצלם המערב בשם אוריא, כמו ששמע רש"י בב"ב (כה, א)

מהם — כמו ההודים והיונים והרומיים — שחלקן את הלילה לארבעה, ויש — כמו הפרסים, שחלקהו לשלשה. והא קמ"ל כלומר דבזה דנקט לשון אשמורת, יש רמז וזכר להא דתני בבב"ב, שגם ברקיע יש משמרות או עונות, שבהם מקונן הקב"ה על חורבן המקדש. והנה לפי דרכנו נצטרך לומר, דגם הא דתנן ביומא (כ, א) וברגלים מאשמורת הראשונה, כמו כן נשנית אחר החורבן. אבל האמת הוא שכך דרכו של התלמוד, להסמך את ההגדה אל לשון המשנה, כמו אל המקרא. ר' אליעזר הגדול כ"ה בגליץ כ"מ, והיא גירסא נכונה, כי כן הוא הסגנון המצוי בבב"ב האגדותיות²⁶, להזכיר את ר"א עם תואר: הגדול. ושואג פי רב האי גאון שהוא ע"ד משל, ע"פ לשון הכתוב. אבל עיקר הכונה הוא לעורר את ישראל, להפיל תחנונים בעונות הללו על חורבן הבית, כענין שנאמר (איכה ב, יט): קומי רני

26. ע' לדוגמא לקמן ו, א לב, א תענית לא, א ועוד בכ"מ (ד"ס).

27. כ"ז מעותק בספר האשכול (מהדורת) ה' ברכת השחר עמוד ט.

28. עמ"ש רש"י בסוף ס' הפלאה שבערכך דף קטו ע"א.

קרית שמע, למאן דגני בבית אפל, ולא ידע זמן קריאת שמע אימת, כיון דאשה מספרת עם בעלה, ותינוק יונק משדי אמו, ליקום וליקרי. אמר רב יצחק בר שמואל משמיה דרב, שלש משמרות הוי הלילה, ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי, ואומר אוי שהחרבתי את ביתי, ושרפתי את היכלי, והגליתי את בני לבין אומות העולם.

תניא, אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל, בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח, והמתין לי עד שסיימתי את תפילתי. לאחר שסיימתי את תפילתי, אמר לי, שלום עליך רבי, ואמרתי לו שלום עליך רבי ומרי. ואמר לי, בני, מפני מה נכנסתה לחורבה זו. אמרתי לו, להתפלל. ואמר לי, היה לך להתפלל בדרך. ואמרתי לו, מתיירא הייתי שמא יפסיקו בי עוברי דרכים. ואמר לי, היה לך להתפלל תפילה קצרה. באותה שעה למדתי ממנו שלשה דברים, למדתי שאין נכנסים לחורבה, ולמדתי שמתפללין בדרך, ולמדתי שהמתפלל בדרך מתפלל תפילה קצרה. ואמר לי, בני, מה קול שמעת בחורבה זו. ואמרתי לו, שמעתי בת קול שמנהמת כיונה, ואומרת, אוי שהחרבתי את ביתי, ושרפתי את היכלי, והגליתי

מזה שום סתירה להא דתני — ר' יוסי — בסדר עולם פ"ז: שמשנגזו אליהו בימי אחזיה, לא נראה עוד, עד שיבוא המלך המשיח. ששם הכונה שאינו מצוי להראות לכל מי שירצה, אבל מתגלה הוא ליחידים²⁹. ושמר והמתין. ומה שכתוב בספרנו: "והמתין לי", הוא הוספה מגליון. ואפשר שהיה צריך שמידה לפי שזה היה למרות פקודת אדריונוס, ששום יהודי לא יקרב אל העיר ולא לבכות על חרבותיה³⁰. בת קול שאחר שנסתלקה רוח הקדש מישראל, היו משתמשים בבת קול (יומא ט, ב)³¹. שמנהמת כיונה מקוננת כבקול יונים. מלשון המקרא (נחום ב, ח): מנהגות כקול יונים, ות"י: מנהגן

ומקורו בערוך ע' אוריא. אוי לי, כ"ה בכ"י, וכן עיקר, כדמוכח בכ"ב (עד, א) ע"ש. שהחרבתי וכו' עד לבין אר"ה, ואית דמסיימי בה: והיכא משכחת לה, דכתיב (ירמיה יב, ז) עזבתי את ביתי, נטשתי את נחלתי, נתתי ידידות נפשי בכף אויביה.

אמר ר' יוסי אית (כחזרי מ"ג סי' עג) דגרס: ר' ישמעאל, ולא מצאתי לו חבר, ואית (סי' המוסר דף כט, א) דגרס: ר' יוסי בן קסמא, ואין ספק דאשגירת ליה לשון הברייתא דפי קנין תורה (אבות פ"ז). ואמנם מצינו לר' יוסי עוד ענינים עם אליהו, ביבמות (סג, א) ובסנהדרין (ק"ג, א), וכן מצינו לבנו ר' ישמאל (ב"מ פד, א). ואין

29. עמ"ש רמ"ש במבואו לסדר אליהו רבה צד 35.

30. עי' ערך מליך להרב ש"ר צד 24.

31. ועיי' מגילה לב, א.

את בני לבין האומות. ואמר לי, חייך וחיי ראשך, לא שעה זו בלבד אומרת כך, אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך. ולא זו בלבד, אלא בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ועונין אמן יהא שמיה רבא מברך, הקב"ה מנענע ראשו, ואומר, אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך. אוי לו לאב שהגלה את בניו, ואוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם.

תנו רבנן, מפני שלש דברים אין נכנסין לחורבה, מפני חשד, מפני המפולת, ומפני המזיקין. מפני חשד, ותיפוק ליה משום מפולת. [ג, ב] בחדתי. ותיפוק ליה משום מזיקין. בתרי. אי בתרתי חשד נמי ליכא. בתרי ופריצי. מפני המפולת, ותיפוק ליה משום חשד, ומזיקין. בתרי וכשרי. מפני המזיקין, ותיפוק ליה משום חשד ומפולת. בחורבה חדתי, ובתרי וכשרי. אי בתרי, מזיקין נמי ליכא. במקומן חיישינן. ואיבעית אימא, לעולם בחד,

עמי הארצות, שלא היו מבינים בלשון הקדש³². בביתו בזמן שהקלוס היה בבית המקדש. החשד שסתם חורבה הוא מקום לזנות, כדתניא בכתובות (יג, ב). המפולת פן תפול עליו החומה הרעועה. המזיקים כמ"ש (ישעיה יד, כא): ורבצו שם ציים וגו' ושעירים ירקדו שם. ונאמר (שם כד, יב) ושאיה יוכת שער, וכדפרש בבב"ק (כא, א). ותיפוק ליה כלומר למה לנו ג' טעמים לדבר אחד, הרי די באחד מהם. [ג, ב] בחדתא שנחרבה מחדש, שהחומה שלא נפלה עודנה בחזקתה. בתרי כדאמר מר (לקמן מג, ב): לשנים נראה ואינו מזיק. חשד נמי ליכא כדתנן (קדושין פ, ב): אשה מתייחדת עם שני אנשים. ופריצי דאמרי (שם) עלה: דכפרוצים אפילו עשרה, ואפילו מאה (ירושלמי שם ד, א), נמי לא. וצ"ל דכאן מיירי בשב מפריצותו, ורוצה להסיר מעליו החשד. במקומן היכי דשכיחי, כגון בית חרוב או שמם, בית הכסא, מרחץ, וסמוך למרחב (חולין קה, ב). חיישינן

כקל יונים. חייך הוא לשון שבועה, כמו במקרא (ש"א א, כו): חי נפשך, ועוד רבות כאלה. וחיי ראשך כפול לחזוק הדבר, ונראה להגיה: ראשי כסגנון הנמצא בפסיקתא רבתי פ' קומי אורי (פס' לו). אבל הילקוט ישעיה (דף נו ע"ג וע"ד), העתיק גם שם: ראשך. ועונין כלומר כששומעים את הש"ץ האומר בקדיש — בבית הכנסת אחר התפלה, ובבית המדרש אחר האגדה (סוטה מט, א) — יהא שמיה רבא, עונים המה ג"כ: יהא שמיה רבא מברך. ונראה להוסיף כאן גם את הסיוס: לעלם ולעלמי עלמא, כמו שהעתיק בסדר רב עמרם (יד, ב), ולא עוד אלא דבספרי פ' האזינו תני: ר' יוסי אומר מנין וכר לאומר יהא שמיה רבא מברך, שעונים אחריו, ולעולמי עולמים. ת"ל כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו. אמנם בסגנון המקוצר שלפנינו נמצא עוד בכמה מקומות. ונראים דברי התוס': דהקדיש היה ראוי לאמרו בלשון הקדש, אך נתקן או נתרגם בלשון ארמי, כדי שיבינוהו גם

32. ע' ערך מילין צד 224. ומ"ש רמא"ש במבוא לסא"ד צד 78.

ובחורבה חדתי דקאי בדברא, דהתם משום חשד ליכא, דהא אשה בדברא לא שכיחא, ומשום מוזיקין איכא.

תנו רבנן, ארבע משמרות הוי הלילה, דברי רבי. רבי נתן אומר שלש. מאי טעמא דרבי

הרומיים חלקו את הלילה לארבע, ובבבל, מקומו של ר' נתן, תחת שלטון הפרסים, חלקוה לשלש. הוי הלילה סגנון כזה לא שכיח כברייתא. ואף שכך היא שנויה בתוספתא שלפנינו, מ"מ אין ספק דהנוסח המקורי הוא כבתוספתא כ"י: ארבע משמרות בלילה. ובבבל שנאוה בלשונם, ובקצור, כי במילתא דרבי לא סימו בה הסיפא: העונה אחת מכ"ד לשעה, והעת אחת מכ"ד לעונה, והרגע אחת מכ"ד לעת³³. דזה קאי על המשנה דלקמן (ט, ב): עד שלש שעות. ומפרש די"ב שעות היום כל שעה נחלקת לכ"ד עונות, וכל עונה לכ"ד עתים, וכל עת לכ"ד רגעים. אבל הלילה לפי שלא ידעו לחלק אותה לחלקים מצומצמים, וכדתני במכילתא דרשב"י³⁴ (שמות י, כט): רשב"י אומר משה שאינו יודע זמניו³⁵ ועתותיו ורגעיו של לילה אומר כחצות, והקב"ה שיודע זמניו ועתותיו ורגעיו של לילה, אמר ויהי בחצי הלילה. לפיכך חלקוהו רק לשלש או לארבע משמרות השומרים. ובמקומות שחלקוהו לשלש, ידעו את חצות הלילה, מזה שחלקוהו את המשמרה השנייה לשנים, ע"פ השערה, או ע"י תחבולת איזה כלי — כמו כנור הרוח

אפילו בתרי, כמעשה שהיה בבי רבנן שמם (קדושין כט, ב) ובמרחץ (שם לט, ב) ובבהכ"ס (לקמן סב, א) בדברא בשדה, וכן בעברית: מדבר, ע"ש שנוהגים בו הבהמות לרעות. כתרגום וינהג (שמות ג, א): דבר. אשה בדברא לא שכיחא לפי ששם אין לה מושעים, כמ"ש (דברים כב, כז): כי בשדה מצאה צעקה הנערה וגר.

ארבע משמרות פי' רש"י (לעיל ג, א) דפליגי לענין משמרות עבודת המלאכים, ושיר שלהם, לכמה כתות הם נחלקים. ונראה כונתו להא דחגיגה (יב, ב); אבל מה שנמצא בחולין (צא, ב): שלש כתות, ובפרקי דר"א (פ"ד): ארבע כתות, מיירי מביום, וכן מוכח מהא דדרשו (חולין שם, ב"ד פ' ע"ח) על מ"ש (בראשית לב, כז) שלחני כי עלה השחר, הגיע זמני לומר שירה. והאמת הוא דלידע לכמה חלקים הלילה נחלקת, נפקא מינה לפרושי מלת אשמורת שבמשנה, וכן לענין דיני השומרים והפועלים, כגון שהשכיר עצמו לשמור או לעשות מלאכה עד סוף אחת המשמרות, וכן לכל כיוצא בזה. ופליגי במנהג המדינות, כדפרישית לעיל, שבארץ ישראל, מקומו של רבי תחת שלטון

33. עפ"י יסד הקל"ד בסלוק לפי שקלים: ועונות היום חמש מאות ושבעים ושש, ורגעי העונה כעונות כל היום, והמדקדק מחלק הרגע לכמה רגעים. ופלא שלא הזכיר חלוקת העונות לעתים. ומה שסיים: והמדקדק מחלק וכו' כונתו להא דתני שמואל שם בירושלמי, והוא גם בתלמודנו (לקמן ז, א): וכמה רגעים וכו', ושם יתבאר.

34. מהזרות הופמן צד 22. ומכא בפסיקתא דר"פ (סב, ב) ובפסיקתא רבתי (פ, ב) בשם תני רשב"י ע"ש.

35. הוא הוא: עונות שבתוספתא.

נתן. דכתיב ויבא גרעון ומאה איש אשר אתו בקצה המחנה ראש האשמרת התיכונה, תנא אין תיכונה אלא שיש לפניה ולאחריה. ורבי, מאי תיכונה. אחת מן התיכונה שבתכונות. ורבי נתן. מי כתיב תיכונה שבתכונות, תיכונה כתיב. מאי טעמא דרבי. אמר רבי זריקא אמר רבי אמי אמר רבי יהושע בן לוי, כתוב אחד אומר חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך, וכתוב אחד אומר קדמו עיני אשמרות, הא כיצד, ארבע משמרות הוי הלילה. ורבי נתן סבר לה כרבי יהושע, דתנן רבי יהושע אומר עד שלש שעות, שכן דרך מלכים לעמוד בשלוש שעות. שית דלילה, ותרת דריממא, הוו להו שתי משמרות. רב אשי אמר, משמרה ופלגא, נמי משמרות קרו להו.

ואמר רבי זריקא אמר רבי אמי אמר רבי יהושע בן לוי, אין אומרים בפני המת, אלא

בירושלמי: ר' זריקן ור' אמי. והעיקר הוא כבכאן, כי ר' זריקא לא קבל מפי רשב"ל, רק ע"י ר' אמי (לקמן יא, ב; נג, ב; חולק מו, א ועוד). ריב"ל עיקר הגי' היא רשב"ל, וכ"ה בירושלמי. והחילוף ביניהם מצוי ע"י הכתיבה בר"ת. אשמורות משמע תרי. ארבע שמן חצות עד השחר ישנן שתיים. ור"ג סבר לה כלומר מפרש לה להא דאמר דוד אשמורות, ע"פ דברי ר' יהושע שמלכים עומדים בשעה השלישית ביום, והכי קאמר: אני מקדים לקום זמן של שתי אשמורות הלילה — שיש בהן שמונה שעות של יום — לפני קימת שאר מלכים. ואף שבאמת הקדים לקום זמן של תשע שעות, כי הרי המלכים ישנים עד סוף שעה שלישית, כמו שיתבאר שם במשנה; מ"מ אתי שפיר, לפי שדוד משמרות קחשיב, ולא שעות³⁶. ובירושלמי מיישב הרומיא דקראי אליבא דר"ג, באנפא אחרינא: בערב שהיה דוד סועד סעודת מלכים היה קם בחצות. ובערב שהיה סועד סעודת עצמו היה קם בסוף האשמורת

(לקמן), או חלפסידרא (ב"ר ס"פ מ"ט), וכדומה. — ולפי דרכנו למדנו דהא דמתני כאן בירושלמי בברייתא: רבי אומר ארבע משמרות [ביום, וארבע משמרות] בלילה, היא הוספה מוזרה — אף שכנראה היתה עוד לפני המסדר את האגדת איכה פ"ב ע"ש — לפי שביום לא היו צריכים לשומרים, ולא לחלוקת העת על פיהם. מ"ט דר"ג דכתיב וכו', בתוספתא מסיים בה בהדיא: שנאמר ראש האשמורת התיכונה, אין תיכונה אלא שיש לפניה ולאחריה. וזהו כדפרישית לעיל שבבבל לא נשנית בנוסח המקורי. אבל מזה דליתא בירושלמי הסיום דאין תיכונה וכו', נראה קצת שנוסף בתוספתא מתלמודנו. אחת מן שתי התיכונות, כ"ה עיקר הגי', והכונה כמ"ש בירושלמי: א"ר הונא סופא של שניה, וראשה של שלישית הן מתווכות את הלילה. תיכונה כתיב, ולא סיימו הכא ישוב הקרא אליבא דרבי. אבל בירושלמי: א"ר מנא, קדמייתא לא מתחשבא דעד כדון ברייתי עירין. אר"ז אר"א,

36. ע' הגהות מ"י פ"א מה ק"ש אות ט. וע' סדר רב עמרם (ג, א) ויתבאר לקמן (ט, ב).

דבריו של מת. אמר רבי אבא בר כהנא, לא אמרן אלא בדברי תורה, אבל מילי דעלמא לית לן בה. ואיכא דאמרי אמר רבי אבא בר כהנא, לא אמרן אלא בדברי תורה, וכל שכן מילי דעלמא.

ודוד בפלגא דלילא הוה קאי, מאורתא הוה קאי, דכתיב קדמתי בנשף ואשועה. וממאי דהאי נשף אורתא הוא, דכתיב בנשף בערב יום פאישון לילה ואפלה. אמר רבי אושעיא אמר רבי אחא, הכי קאמר דוד, מעולם לא עבר עלי חצות לילה בשנינה. רבי זירא אמר, עד חצות לילה היה מנמנם כסוס, מכאן ואילך היה מתגבר כארי. רב אשי אמר, עד חצות לילה היה עוסק בדברי תורה, מכאן ואילך בשירות ותשבחות.

ונשף באורתא הוא, הא נשף צפרא הוא, דכתיב ויפם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם, מאי לאו מצפרא ועד לילא. לא מאורתא ועד אורתא. אי הכי, לכתוב מהנשף ועד הנשף או מהערב ועד הערב. אלא אמר רבא תרי נשפי הוו, נשף ליליא ואתי יממא, נשף יממא ואתי ליליא.

ודוד מי הוה ידע פלגא דלילא אימת, השתא משה רבינו לא הוה ידע, דכתיב פחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים, מאי כחצות, אילימא דאמר ליה קודשא בריך הוא כחצות, מי איכא ספיקא קמי שמיא. אלא דאמר ליה למחר בחצות כי השתא, ואתא

הראשונה. בפני המת בארבע אמות הסמוכות לו, או אל קברו, כדלקמן (יח, א). דבריו של מת צרכיו, או שבחו והספדו. בדברי תורה שגנאי הוא למי שאינו יכול להשתתף בדבורם, והר"ל לועג לרש, וכדלקמן (יח, א). ולהגורסים לדבר הלכה יש סיוע מלשון הירושלמי (ג, א): אין שואלין הלכה לפני מטתו של מת. כלומר הלכות בעלמא, אבל הלכות הספד והוצאה וקבורה, הוו דבריו של מת. וב"ש מילי דעלמא שנראה שעסוקים בשיחותיהם, ואינם שמים לב כלל אל המת המונח לפניהם. מאורתא מתחלת הלילה. מנמנם נים ולא נים (פסחים קכ, ב). כסוס דלא ניים יותר משיתין נשמי רצופות (סוכה כו, ב). בארי ממליצת המקרא (במדבר כג, כד): וכארי יתנשא, ודרשו בתנחומא (שם): עומדים משנתם עומדים

כאריזת. בדברי תורה משפטי צדק. בשירות ותשבחות להודות לך. צפרא היא כדאי להעיר שבאמת משתמש ר' יעקב בן דוסתאי (כתובות קיא, א) במליצת: קדמתי בנשף, על צפרא. מאורתא ועד אורתא כלומר מהנשף, דהיינו מתחלת הלילה, ועד יום המחרת בערב. אבל באגדת ויקרא (פכ"א) פתר ריב"ל מ"ש: למחרתם, על הלילה השני עד הבקר, שדוד הכה אותם שני לילות ויום אחד, וכן פי' רד"ק. תרי נשפי הוו כלומר משמעות של נשף הוא רחיפות האור והחשך זה על זה, והתערבותם יחד, בין בתחלת הלילה בין בסופו. ולפיכך מצאנו במקרא נשף פעם על אורתא ופעם על צפרא. מי הוה ידע פלגא דלילא אימת כלומר מתי הוא בצמצום, כדפרישית לעיל, ולשון הסדר אליהו רבה

איהו ואמר כחצות. אלמא מספקא ליה, ודוד הוה ידע. סימנא הוה ליה, דאמר רב אחא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא, כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד, וכיוון שהגיע חצות לילה, בא רוח צפונית ונושבת בו, ומנגן מאליו, מיד היה עומד ועוסק בתורה, עד שיעלה השחר, כיון שעלה עמוד השחר, נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמרו לו, אדונינו המלך, עמך ישראל צריכין פרנסה. אמר להם, לכו והתפרנסו זה מזה. אמרו לו, אין הקומץ משביע את הארי, ואין הבור מתמלא מחוליתו. אמר להם, לכו ופשטו ידיכם בגדוד, מיד יועצין באחיתופל, ונמלכין בסנהדרין, ושואלין באורים ותומים. אמר רב יוסף מאי קראה, ואחרי אחיתופל בניהו בן יהוידע ואביתר וישר צבא למלך יואב. אחיתופל זה

וחתיכת עפר הנחפר מן הקרקע נקרא חוליא (ב"ק נא, א). או חוליית הבור (שבת צט. עירובין פג, ב). ויש מפרשים שאין הבור מתמלא מן המטר היורד מן השמים. ומביאין ראייה מלשון אגדת שמואל (פרשה כז): א"ל הקב"ה לדוד אין הבור מתמלא מחולייתו, אלא אם כן משכו אמה ממקום מקרוב, אף אתה פשוט ידך באר"ה וכו'. וקצת נראה דהא: אאי"כ משכו אמה ממקום קרוב, הוא הוספה אחרת. בגדוד ממליצת המקרא (הושע ז, א) פשט גרוד, וכן (דבה"ב כה, יג) הגרוד וגר ופשטו. בסנהדרין שאין מוציאין למלחמת הרשות אלא ע"פ ב"ד של ע"א (סנהדרין ב, א). באורים ותומים אם יצליחו. מאי קראה וכו' כגון רבו הנוסחאות והעיקר הוא הכתובה בס' הערוך: ואחרי אחיתופל יהוידע בן בניהו ואביתר וכו' [ד, א] יהוידע בן בניהו זה סנהדרין, וכן באביו הוא אומר ובניהו בן יהוידע על חברתי ועל הפלתי, ולמה נקראו ברתי ופלתי, ברתי שכורתים את דבריהם, פלתי שמפולאים בדבריהם, ואביתר אלו אורים ותומים, ולמה נקרא שמם אורים ותומים, אורים שמאירים את דבריהם, ותומים שמשלימים את דבריהם, ואחר כך

(פי"ח): וכי דוד היה יודע לכוון חצות לילה. רב חנא בר ביזנא, כצ"ל, הוא הרגיל לומר אגדות בשם ר"ש חסידא. ובסא"ד מתני לה בלא גברי רק: אמרו. ובירושלמי מתני לה בשם ר' לוי. כנור הוא ידוע גם אצל חכמי העמים בשם: Aeolsharfe, אלא שהם יחסו את המצאתו לאיזה מאנשיהם שחיו לא קודם תחלת האלף השישי, ואנו רואים לחכמינו ז"ל שידעוהו לכל פרטיו לערך שמונה מאות שנים מקודם. למעלה ממטתו של דוד ונקביו או נימיו, היו פתוחים או מכוונים, נגד החלון הפתוח. וכ"ה בירושלמי. רוח צפונית שמנשבת בכל לילה מחצות עד הבקר, כדאי בב"ב (כה, א). ונושבת בו בירושלמי מוסיף: ומנפנת בו. הקומץ כמו הגומץ (קהלת י, ח), כלומר החפירה שהארי רובץ בה — כמ"ש (נחום ב, יג) וימלא טרף חוריו — אינו משביעו, אם לא ילך לבקש את טרפו. וכן תרגום באחת הפחתים (ש"ב יז, ט) בחד קומציא. ויש מפרשים: החגב, תרגום כחגבים (במדבר י"ג ל"ג) כקמציין. וכ"ה בסוטה (לה, א). ויש מפרשים: מאכל כשיעור שמחזיק קומצו של אדם. ויש מפרשים שדרך הארי כשהוא רעב, מניח קומצו לתוך פיו ומוצצו, וזה אינו משביעו. מחוליתו גוש

יועץ, וכן הוא אומר ועצת אחיתופל אשר יעץ בימים ההם פאשר ישאל איש בדבר האלקים. [ד, א] בניהו בן יהוידע, אלו סנהדרין. ואביתר, אלו אורים ותומים, וכן הוא אומר ובניהו בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי, ולמה נקרא שמם כרתי ופלתי, כרתי שכורתים דבריהם, פלתי שמופלאים בדבריהם. ואחר כך שר צבא למלך יואב. אמר רב יצחק בר אדא ואמרי לה אמר רב יצחק בריה דרב אידי מאי קראה, עורה פבודי עורה הניבל וכנור אעירה שחר. רבי זירא אמר משה לעולם הוה ידע, ודוד נמי הוה ידע, וכיון

עליהן, ובודאי היה יהוידע בנו עומד במקומו. ולמה נקראו הסנהדרין שכורתים את דבריהם כלומר שאומרים דברים כרותים וקצובים, דהיינו הלכות פסוקות, וכעין דאמרי בסנהדרין (קג, א): מקום שמחתכין בו הלכות. שמופלאים מלשון: מופלא שבכ"ד (סנהדרין פז, א). והכי מפרש לה באגדת תהלים (מזמור ג). אביתר כמ"ש (ש"א כג, ט; ושם ל, ז) ויאמר דוד אל אביתר הכהן בן אחימלך הגישה נא לי האפוד. וכך היה דוד נשאל על ידו עד מרידת אבשלום, שאז לא עלתה לו, ונסתלק מן הכהונה, כמפורש בסדר עולם פי"ד, וביומא (עג, ב). שמאירים כי אותיות התשובה היו בולטות ומאירות כדאי ביומא (שם, ב). מאי קראה דהאי מילתא, דכנור היה מעורר את דוד. אעירה שחר אית ספרים דמסיימי בה: כך אמר דוד צפרא מיתער יקרא דאינשי יקרא דידי מיתער צפרא. ומדליתא בסוגיה דסנהדרין (טז, ב) נראה שאינה מעיקר התלמוד; ואולי נוספה ע"פ הידושלמי כאן או ע"פ אחד מספרי אגדתא³⁸ דמפרשי כן לקרא: אנא הוינא מעורר שחרה, שחרה לא הוה מעורר לי. ומהם לקחו גם רש"י כאן ובפ"י לתהלים (נו, ט). משה וכו'

שר צבא למלך יואב. — והנה זה השינוי הכתוב בספרים בלשון המקרא: בניהו בן יהוידע, הוא קדמוני מאד. וכבר נשאל עליו רב האי, והשיב³⁷: דהכין (כמ"ש במקרא) גרסי רבנן כולהו, בלא שבושא ובלא פלוגתא. ואזהר לתקונייהו לנוסחי דלית בהו הכי, ולאיומי על כולהו רבנן ותלמידי למגרס הכי דלא תהוי ח"ו תקלה במילתא. ע"כ. והנה כל הספרים גורסים הכתוב: ועצת אחיתופל וגו', רק בכ"י ב"ג גרס: ואחיתופל יועץ למלך, הכתוב שם בדברי הימים (כז, לג), סמוך למקרא שלנו, והוא גי' יפה; אבל הרשב"א (ח"א סי' מח) מיישב גי' הספרים: דמסתברא דדוקא נקטי האי קרא, לפי שהוא דבר מתמיה, אחר שנשאלין באורים ותומים, ויש שם דבר השי"ת, מה לעצת בני אדם עסק שם. לפיכך הוצרך לומר שאע"פ כן נועצין באחיתופל, שבו נאמר ועצת אחיתופל אשר יעץ בימים כאשר ישאל איש בדבר אלקים, לומר, שאפילו במקום ששואלין בדבר האלקים, נועצין בעצתו תחלה, ושכעצתו נמצא בתשובת האר"ת. וזה מסתייע מלשון הידושלמי סנהדרין (י, ב), ושם מבואר שאחיתופל השתמש ברוח הקדש. על הכרתי שהיה בניהו ראש וממונה

37. מובא בחידושי הרמ"ה לסנהדרין.

38. פסיקתא דר"כ פ' בחצי הלילה (סג, א) וכן בפסיקתא רבתי שם (פו, א) ובמדרשים המצוינים שם.

דוד הוה ידע, כגור למה ליה. לאתעורי משנתיה. וכיון דמשה הוה ידע, למה למימר כחצות. משה קסבר שמא יטעו אצטגניני פרעה, ויאמרו משה בדאי הוא. דאמר מר למד לשונך לומר איני יודע שמא תתברד ותאחז. רב אשי אמר בפלגא אורתא דתליסר נגהי ארבסר, הוה קאי, והכי קאמר משה לישראל, אמר הקב"ה, למחר כחצות הלילה כי האידנא, אני יוצא בתוך מצרים.

לְדוֹד שְׁמֵרָה נִפְשִׁי כִּי חָסִיד אָנִי. לוי ור' יצחק, חד אמר, כך אמר דוד לפני הקב"ה, רבונו של עולם, לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד שלש שעות, ואני חצות לילה אקום להודות לך. ואידך, כך אמר דוד לפני הקב"ה, רבונו של עולם, לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב יושבים אגודות אגודות בכבודם, ואני ידי מלוכלכות בדם ובשפיר ובשליא, כדי לטהר אשה לבעלה. ולא עוד אלא כל מה שאני עושה, אני נמלך

בלשון פרסי הוא כנוי ללילה, ע"ד סגי נהור, כמ"ש הערוך ע' נגה. לישראל אף שהנבואה נאמרה בביתו של פרעה כמבואר באגדת שמות פי"ח, מ"מ משה אמרה גם לישראל כמבואר בפסיקתא דר"כ (סב, ב) ובפסיקתא רבתי (פה, ב). לוי ור' יצחק אין ספק שצ"ל: ר' לוי והוא הידוע מרבנן דאגדתא; וגם ר' יצחק הוא מדרבנן דאגדתא, והיה בן פנחס (פסחים קיד, א), ובספרי האגדה³⁹ הם מצויים יחד. מלכי מזרח ומערב כלומר פרס ורומי שהם מלכו אז על כל הישוב שהיה נודע בימים ההם, וכ"ה רגיל בכ"מ. בדם שהנשים מראות לו, אבל יותר נכונה היא גי' כ"מ: בדם שפיר, לפי שהדמים והכתמים המובאים לפני המורה, כבר הם יבשים ואינם מלכלכים את הידים, משא"כ כשפותח את השפיר לראות את רקמת הולד שבתוכו — להודע אם לישב עליו ימי טומאת לידה — יוצא ממנו דם הרבה, ומלכלך את הידים. ובשליא היא ידוע מלשון המקרא

ודוד נמי הוה ידע שהרי השתמשו ברוח הקדש, ולא שמיע ליה לר"ז הא דרשב"י שהבאתי (לעיל) דקאמר דרק הקב"ה ידע לצמצם את חלקי הלילה. אצטגניני פרעה כלומר התוכנים שלו, החוזים במהלכי הכוכבים ומזלות; וממלאכתם היה להמציא תחבולות להודע על ידן חלקי היום והלילה, כדמוכח מהא דאמר' (ב"ב טז, ב; יומא כח, ב) אצטגנינות גדולה היתה בלבו של אברהם אבינו שכל מלכי מזרח ומערב משכימים לפתחו. וכלומר שהיה יודע לכוין את שעות וחלקי היום והלילה. כמ"ש הערוך ע' אסתגנין בסמ"ך, אבל מסיים שיש ספרים הגודסים בצד"י. ותאחז תהא נאחז ותחזק לשקן. בפלגא לא גרסי לפי שהשם אורתא הונח רק על תחלת חשכת הלילה, כדפרישית לעיל, וגם מוכרח הוא מהא דתניא במכילתא ר"פ בא (פ"א) שלא דבר הקב"ה עם משה רק ביום, ורק בעת הצורך דבר עמו עם חשיכה. נגהי ארבסר כלומר ליל י"ד, כי נגהי

39. בראשית רבא פרשה נ. קה"ז פ"ג, תנחומא (בוכר פ' ויגש ס"ח. ת. בוד ס"ז).

במפיבשת רבי, ואומר לו, מפיבשת רבי, יפה דנתי, יפה חייבתי, יפה זכיתי, יפה טהרתי, יפה טמאתי, ולא בושתי. אמר רבי יהושע בריה דרב אידי, מאי קראה, וְאֲדַבְרָה בְּעֵרוֹתַיךָ נֶגֶד מַלְאָכִים וְלֹא אֲבוֹשׁ. תנא לא מפיבשת שמו, אלא איש בשת שמו. ולמה נקרא שמו מפיבשת, שהיה מבייש פני דוד בהלכה. לפיכך זכה דוד ויצא ממנו כלאב, — ואמר ר' יוחנן לא כלאב שמו אלא דניאל שמו, ולמה נקרא שמו כלאב, — שהיה מכלים פני מפיבשת בהלכה. ועליו אמר שלמה בחכמתו, בְּנֵי אִם חָכִם לִבָּךְ יִשְׁמַךְ לְבִי גַם אָנִי. ואומר חָכִם בְּנֵי וְשִׁמַּח לְבִי וְאֲשִׁיבָה חוֹדְפֵי דְבָר.

ודוד מי קרי לנפשיה חסיד, והכתיב לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים, ותנא משמיה דרבי יוסי למה נקוד על לולא, אמר דוד לפני הקב"ה, רבונו של עולם מובטח אני בך, שאתה משלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבא, אבל איני יודע אם יש לי חלק ביניהם ואם לאו. שמא יגרום החטא, כדרבי יעקב בר אידי, דר' יעקב בר אידי רמי,

שכנו את ידובעל (שופטים ו, לב) בשם: ירבשת (ש"ב יא, כא) ואת מריב בעל (דבה"א ח, לד) בן יהונתן בשם מפיבשת שהזכרתי לעיל. והיה מסודת אגדה בידי חז"ל, שנקרא גם: איש בשת, ע"ד שאמרו (עירובין יג, ב): לא ר' מאיר שמו אלא ר' נהוראי שמו. כלאב הוא שנאמר (ש"ב ג, ג): ומשנהו כלאב לאביגיל. דניאל כמו שנאמר (דבה"א ג, א) שני דניאל לאביגיל. שהיה מכלים וכו' ע"ד נוטריקון: כל מכלים, אב ר"ת איש בשת. בחכמתו ס"ל שספר משלי הוא, כמו ספר קהלת, מחכמתו של שלמה (מגילה ז, א), ונמצא עוד כזה בכ"מ (סוטה מד. סנהדרין קז, א), וכ"כ רש"י בב"ב (יד, ב). לולא כל לולא שבמקרא מפורש, וזה סתום, כי לא פרש מה מה היה אם לא היה מאמין, ולכן נקדחו לדרוש את הנקודה שהיא ממצטת את משמעות הכתוב⁴⁰, לומר שלא דבר ברוך היה לו זה, לראות בטוב ה'. שמא יגרום החטא תידוצא הוא, כלומר כי אפילו החסיד אם יחטא

(דברים כט, נז). מפיבשת שנים מצינו במקרא; אחד שהיה בן שאול מפלגשו רצפה (ש"ב כא, ח) ואף שנמסר ע"י דוד בידי הגבעונים, לא רחוק הוא שכוון עליו, כי אין מרחמים בענינים מדיניים, כנראה ממשפט שלמה את שמעי בן גרא (מ"א ב, מד) שהיה רבו (לקמן ח, א). אבל עוד אחד היה, בנו של יהונתן בן שאול (ש"ב ד, ד), שלפעמים נקרא (שם יט, כה): בן שאול. ע"ד: בני בנים הרי הן כבנים (יבמות סב, ב). ונראה שממנו דברו חז"ל בשבת (נו, א) שהיה מלא דבר בתורה, ושמו נעשה כנוי לתלמידי חכמים (עירובין נח, ב) כמ"ש בערוך ע' כתר. זביתי וחייבתי שייך בדיני נפשות וממונות. טהרתי וטמאתי שייך בעניני טומאה וטהרה, או באיסור והיתר, כמו דג טמא ודג טהור (תרומות פ"י מ"ח ועוד). איש בשת כן נתכנה בנו של שאול (ש"ב ב, ח ועוד בכ"מ) שעקר שמו היה: אשבעל (דבה"א, ח, לג; ושם ט, לט), לפי שדרכם היה להחליף את בעל, בבשת, כמו

40. כי הספרים הקדמונים היו נוהגים לעשות נקודות לסימן המחיקה, ע' מה שהארכתי בזה בהערותי לסי' הראב"ן סי' מה את ג' וע' מילער מס' ספרים צד 86.

כתיב והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך, וכתיב ויירא יעקב מאד, אמר שמא יגרום החטא. כדתניא עד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קניית, עד יעבור עמך ה' זו ביאה ראשונה. עד יעבור עם זו קניית זו ביאה שניה. מכאן אמרו חכמים, ראויים היו ישראל ליעשות להם גם בימי עזרא, כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון, אלא שגרום החטא.

וחכמים אומרים עד חצות. חכמים כמאן סבירא להו. אי כרבי אליעזר סבירא להו, לימרו כרבי אליעזר. [ד, ב] ואי כרבן גמליאל סבירא להו, לימרו כרבן גמליאל. לעולם כרבן גמליאל סבירא להו, והא דקא אמרי עד חצות, כדי להרחיק את האדם מן העבירה. כדתניא, חכמים עשו סייג לדבריהם. כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב, ואומר, אלך לביתי ואוכל קימעה, ואשתה קימעה, ואישן קימעה ואחר כך אקרא קרית שמע ואתפלל, וחוטפתו שינה, ונמצא ישן כל הלילה. אבל אדם בא מן השדה בערב, נכנס לבית הכנסת, אם רגיל לקרות קורא, ואם רגיל לשנות שונה, וקורא קרית שמע ומתפלל, ואוכל פתו ומברך. וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה. מאי שנא בכל דוכתא דלא קתני חייב מיתה, ומאי שנא הכא דקתני חייב מיתה. איבעית אימא משום דאיכא אונס שינה. ואיבעית אימא לאפוקי ממאן דאמר תפלת ערבית רשות, קא משמע לן דחובה.

בתורה, וכדפרישית במשנה. [ד, ב] כדתניא כלומר מדקתני בכרייתא הזאת: ונמצא ישן כל הלילה, משמע דסבירא להו לחכמים דמעיקרה זמנה של ק"ש כל הלילה, כ"ג. לדבריהם כלומר למצות קריאת שמע שלא נתפרשה בתורה רק ע"פ דבריהם, שקבלו שעיקר קיום מצות ודברת בם הוא בקריאת פרשה הזאת, ולא בדברי תורה אחרים; ובאמת איכא מ"ד (לקמן כא, א) שהיא דרבנן. א"נ יש לפרש שהחכמים הוסיפו לעשות סייג וחיזוק לדברי עצמם שאמרו: עד חצות, ואמרו שוב, שמכיוון שהתחיל הזמן של ק"ש אינו רשאי להתחיל באכילה וכל שכן בשינה עד שקרא את שמע. ולשני הפירושים מסכים לשון האבות זר"נ פ"ב ע"ש. משום אונס שינה התוקפתו, החקקו

חטא אחד, מכריעו לחובה ויאבד ממנו טובה הרבה (קדושין מ, ב). אמר יעקב שמא חטאתי אחר ההבטחה. ויגרום החטא שלא תתקיים ההבטחה. והא שנאמר במקרא (ירמיה כח, ט) ובתלמוד (לקמן ז, א; שבת נה, א) שבכל דבור והבטחה לטובה שיצא מפי הקב"ה, אפילו על תנאי, לא חזד בו, מיירי בהבטחה פרטית, כגון שאומר: טובה פלונית תבוא לפלוני, וכיוצא בזה; כ"כ הרב המאירי. וכעין זה תירץ הרמב"ם בפתחה לפי המשניות. גם לכבוש את הארץ בזדוע. שגרום החטא של ישראל בימי בית ראשון, ונגזר עליהם שלא יעלו אלא ברשות כרש, וישארו משועבדים למלכי פרס. כמאן סבירא להו במשמעות בשכבך האמור

אמר מר, קורא קרית שמע ומתפלל, מסייע ליה לר' יוחנן, דאמר ר' יוחנן איזהו בן העולם הבא, זה הסומך גאולה לתפילה של ערבית. רבי יהושע בן לוי אומר תפלות באמצע תקנום. במאי קמפלגי. איבעית אימא קרא, איבעית אימא סברא. איבעית אימא סברא, דרבי יוחנן סבר גאולה מאורתא נמי הוי, אלא גאולה מעלייתא לא הויא אלא עד צפרא. ורבי יהושע בן לוי סבר כיון דלא הויא אלא מצפרא, לא הוי גאולה מעלייתא. ואיבעית אימא קרא, ושניהם מקרא אחד דרשו, דכתיב בשכבך ובקומך. ר' יוחנן סבר מקיש שכיבה לקומה, מה קימה קרית שמע ואחר כך תפלה, אף שכיבה נמי קרית שמע ואחר כך תפילה.

להזהירו יותר. גאולה ברכת אמת ואמונה החותמת גאל ישראל. באמצע בין שתי הקריאות. עד צפרא דכתיב (במדבר לג, ג) ממחרת הפסח יצאו בני ישראל. מזה קימה ק"ש ואח"כ תפלה דבשחרית כולהו מדו דבעי מסמך, כדלקמן (ט, ב); וכדתניא (לקמן לא, א) איך אומר דבר אחר אמת ויציב, ובירושלמי (א, א) מייתי לה מקרא דכתיב (תהלים יט, טו) יהיו לרצון אמרי פי וגר צודי וגואלי, וכתיב בתריה (שם כ, ב) יענך ה' ביום צרה.